

⁴ Храпченко М. Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы.— М., 1977.—С. 66.

⁵ Вярцінскі А. Святло зямное.— Мінск, 1981.—С. 395.

⁶ Панчанка П. Маўклівая малітва.— Мінск, 1981.—С. 49.

⁷ Макаль П. Выбраныя творы у 2-х тамах.— Мінск, 1982.—Т. 2.—С.—55.

У. К. КАСЬКО

ПЕСЕННАЯ СПАДЧЫНА А. К. СЕРЖПУТОЎСКАГА (1864—1940)

Імя беларускага этнографа і фалькларыста А. К. Сержпутоўскага добра вядома ў нашай краіне і за мяжой. Друкавацца ён пачаў у 1891 годзе. У сваіх ранніх нарысах апісваў быт, звычаі і прымхі сялян Беларускага Палесся. Малады вясковы настаўнік, а пазней ашчаднік Рускага музея ў Пецяярбургу, А. К. Сержпутоўскі сабраў у Беларусі багаты этнаграфічны і фальклорны матэрыялы, абагульненыя ў працах «Беларусы-палешукі» (1908), «Нарысы Беларусі» (1907—1909) «Земляробчыя прылады Беларускага Палесся» (1910), «Бортніцтва ў Беларусі» (1914). Ягонья зборнікі «Сказкі и рассказы белорусов-полешуков» (1911), «Казкі і апавяданні беларусаў з Слуцкага павета» (1926), а таксама зборнік «Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў» (1930) з'яўляюцца сапраўднымі жамчужынамі савецкай і зарубежнай фалькларыстыкі.

А. К. Сержпутоўскі вядомы таксама і як даследчык народнай фразеалогіі, мовы. Не абыйшоў ён сваёй увагай і народную песню, у якой бачыў адлюстраванне духоўнага жыцця народа, яго маральнага ідэалу. І хаця вучоны не пакінуў спецыяльных даследаванняў па народнай песні, з яго экспедыцыйных дзённікаў, знойдзеных намі, можна бачыць, як жыва цікавіўся ён народнай песнятворчасцю. Гэта пацвярджаюць яго рэцэнзіі на зборнікі народных песень¹, «Сшытак для нататкаў», які вёў Сержпутоўскі ў час сваёй паездкі ў Беларускае Палессе ў лютым 1906 года.² Апісваючы вёскі Агарэвічы, Шашкі, Круковічы, Чудзін, Дзяніскавічы, Гаўрыльчыцы, робячы замалёўкі вясковых могілак, прыдарожных крыжоў, сялянскіх хат і пабудоў, ён адначасова запісваў у гэтых вёсках прыказкі і прымаўкі, замовы, песні. У вёсцы Дзяніскавічы ён запісаў некалькі каравайных песень.

А. К. Сержпутоўскі заставаўся верным свайму прынцыпу — вывучаць народную творчасць у арганічным спалучэнні этнаграфічнага і фальклорнага матэрыялу. Ён лічыў, што абрадавыя песні трэба вывучаць у цеснай сувязі з асяроддзем, дзе яны бытуюць. Таму тэксты Сержпутоўскі заўсёды дапаўняў заўвагамі і апісаннямі абрадавых рытуалаў, якія суправаджалі песню. Так, напрыклад, апісваючы момант развітання нявесты з бацькамі, вучоны заўважае, што маладая пры гэтым плакала, а сяброўкі спявалі:

Кацілася сонейка да долу,
Кланяйся, Ганначка, бацьку да ног.
Бацькавы ножанькі бяленькі,
Будзе табе, дзеванька, дабрэнька.

Гэты куплет, падкрэсліваў Сержпутоўскі, паўтараўся некалькі разоў, адрасуючыся па чарзе бацьку, маці, братам і сёстрам маладой. Такія заўвагі, а таксама канкрэтныя ўказанні на месца, дзе запісваліся песні, прозвішчы інфарматараў, імя нявесты і маладога давалі даследчыку багаты матэрыял для вывучэння быту, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага селяніна. Напрыклад, тэкст песні аб ваджэнні «казы» на каляды Сержпутоўскі суправаджае падрабязным апісаннем гэтага рытуала, які вельмі напамінае своеасаблівае тэатралізаванае прадстаўленне.

А. К. Сержпутоўскі запісваў і песні іншых народаў. У 1912—1924 гадах ён наведаў Аханскі павет Пермскай губерні і запісаў там дзесяць рускіх песень.

Значную цікавасць для даследчыкаў беларускага фальклора мае знойдзены намі ў асабістым архіве Я. А. Ляцкага, які захоўваецца у Інстытуце рускай літаратуры АН СССР (Пушкінскі дом) у Ленінградзе, невядомы раней рукапісны зборнік А. К. Сержпудоўскага «Беларускія песні»³. У зборніку 53 тэксты песень, запісаных у 90-х гадах мінулага стагоддзя ў Мазырскім павеце. Сярод іх (па класіфікацыі складальніка) калыбельных і пацешак — 10, хрэсьбінных, або радзінных — 5, калядных — 8, валачобных — 5, вясенніх хараводных — 5, троіцкіх, або русальных — 15, талочных — 5.

Аналізуючы класіфікацыю зборніка, прапанаваную А. К. Сержпудоўскім, трэба заўважыць, што правесці дакладную і паслядоўную мяжу паміж гэтымі раздзеламі песень немагчыма. Здараецца, што адну і тую ж песню можна аднесці да розных раздзелаў. Так, напрыклад, тэкст песні № 129 з раздзела «Вясеннія хараводныя» вельмі нагадвае тэкст песні 53 з раздзела «Талочныя». У той і другой песні расказваецца пра цяжкі бязрадасны лёс беларускай жанчыны, якую выдалі замуж за нялюблага ў чужую сям'ю. Можна прывесці яшчэ аналагічныя прыклады. Аднак, нягледзячы на гэтыя недахопы, варта сказаць аб пошуках Сержпудоўскім сваёй сістэмы, аб удумлівым творчым падыходзе збіральніка, аб яго вернасці уласнай манеры запісваць арыгінальныя, высокамастацкія творы, напоўненыя высокім гучаннем грамадзянскасці, патрыятызму, любові да свайго народа, радзімы.

Усе тэксты песень запісаны ў Мазырскім павеце, большасць з іх не мае варыянтаў. Асаблівую каштоўнасць маюць песні троіцкія (русальныя) і талочныя, якія дапамагаюць нам лепш пазнаёміцца з народнымі абрадамі і звычаямі, з жыццём беларуса-палешука. Калыбельныя песні і пацешкі-забаўляльнікі з рукапіснага зборніка Сержпудоўскага сведчылі аб любові маці да сваіх дзяцей, расказвалі аб марах жанчын пра шчаслівую долю. Убаюкваючы дзіця, маці абяцае яму купіць боты, чаравічкі, смачна і ўволю накарміць.

Супакоіць, прыспаць дзіця дапамагае і мелодыя гэтых песень, якія пачынаюцца і заканчваюцца запевамі і прыпевамі «а-а-а», «люлі-люлі», «баю-баю» і іншымі. Садзейнічае гэтаму і ўвядзенне ў песенны сюжэт казачных элементаў, у якіх адухатвараецца прырода, надзяляюцца якасцямі чалавека жывёлы, птушкі. Дзіцячая песня выконвала ў той жа час выхаваўчую функцыю, вучыла дзяцей паслухмянасці, дабраце, працалюбству. Не атрымае падарункаў той, хто «круп не драў, дзяжы не мясіў, па ваду не хадзіў».

Рэзкім кантрастам традыцыйным калыбельным песням, якія звычайна абяцалі дзецям радасць, шчасце, з'яўляецца запісаная Сержпудоўскім калыханка, у якой чуецца сацыяльнае адценне:

Люлі, люлі, Несцерка,
На лета шэсцерка.
Люлі, люлі, малое,
На лета-другое.
Хто нас будзе гадаваць?
Хто намі будзе упраўляць?

Арыгінальным ўяўляецца нам увядзенне ў пацешку новага персанажа — пана, надзеленага ўласцівымі яму жорсткасцю, бессардэчнасцю:

Кую, кую сароку,
Прыляцела здалёку,
Села-пала на таку,
Пан кажа: «Засяку».

Вялікую навуковую цікавасць маюць песні каляндарна-абрадавыя: калядныя, валачобныя, жніўныя. У іх ярка адлюстраваны земляробчыя клопаты беларускага селяніна, які імкнуўся з дапамогай абрадавых рытуалаў і песень, у магічную сілу якіх ён некалі верыў, вырасціць багаты ўраджай, забяспечыць дастатак у доме і гаспадарцы. Карыстаючыся народным календаром, збіральнік згрупаваў песні наступным чынам: валачобныя, вясеннія, хараводныя, троіцкія, або русальныя, і талочныя.

Пачынаюцца калядкі песняў пра Хрыста, які купаецца ў возеры. Аднак на самай справе гэты твор не мае нічога агульнага з рэлігійнай тэмай. У гэтым выпадку ўпамінанне аб Хрысце павінна было падкрэсліць асаблівую ўрачыстасць навагодняга свята. Асноўным зместам калядак з'яўляецца ўшанаванне селяніна. Калядоўшчыкі абяцаюць яму добры ураджай, багаты прыплод жывёлы. Выдаючы жадаемае за сапраўднае, народная фантазія набывала жыццёвы, сацыяльны змест, падтрымлівала веру селяніна-бедняка ў лепшае жыццё.

Важнае месца ў зімовым абрадавым цыкле займаў абрад ваджэння «казы», які ў глыбокай даўнасці меў магічнае значэнне. Казёл, каза адносіліся да свяшчэнных жывёл, і абрад імкнуўся накіраваць іх цудаздзейную сілу для паляпшэння ўрадлівасці зямлі. Аднак у такім выглядзе, у якім дайшоў да нас абрад ваджэння «казы», ён уяўляе сабой не столькі абрадавы рытуал, колькі бытавую гульню. У зборніку А. К. Сержпутоўскага прыводзіцца арыгінальны варыянт песні «Каза» з падрабязным апісаннем гэтага маляўнічага рытуалу. Вечарам напярэдадні Новага года (на шчадрэц) аднаго хлопца апраналі «казой», адзеўшы яго ў выварнуты кажух, прыстаўлялі да яго важака і абходзілі хаты аднавяскоўцаў. Прыпеў «е-го-го, каза» выконваўся пад акампанемент скрыпкі, барабана, пецых. Важак з «казой» у гэты час танцавалі. У той жа вечар дзяўчаты, апрануўшыся пад цыганак, ішлі «варажыць». Калядоўшчыкі паграбавалі ад гаспадароў пачастунку.

Адзначаючы некаторае падабенства песні, запісанай Сержпутоўскім, з аналагічнымі апублікаванымі тэкстамі, не цяжка заўважыць, што рукапісны варыянт песні дастаткова поўны, мае дадатковыя сюжэтныя лініі. Ні ў адным зборніку калядных песень не сустракаўся дыялог зайца з казой. Цікавым уяўляецца нам і ўпамінанне аб вяртанні казы з Масквы.

Валачобныя песні, запісаныя Сержпутоўскім, расказваюць аб прабуджэнні прыроды ад зімовага сну, аб падрыхтоўцы да палявых веснавых работ. Песні «Плавала пава каля канавы», «Добры вечар слаўнаму мужу», і «Як дзяўчына лён бяліла» толькі ўмоўна можна аднесці да валачобных, улічваючы матыў падрыхтоўкі да свята, пляценне вяноў, сустрэчу вясны. Гэтыя песні цікавыя сваімі сродкамі і прыёмамі мастацкага адлюстравання апісваемых падзей. Дзяўчына тут — «чырвоная пані», хлопец — «слаўны муж».

Лагічным працягам валачобных песень можна лічыць у зборніку вясеннія хараводныя песні. Яны, поўныя радасці, вяселлі, расказваюць аб тым, як выбіралі нявесту, жаніха. Іх стылістыку вызначае светлая, радасная танальнасць, што выражаецца ў адпаведных эпітэтах, параўнаннях. Малады хлопец параўноўваецца з месячыкам, дзяўчына — з зоркай. Імёны хлопцаў і дзяўчат падаюцца ў памяншальна-ласкальнай форме: Яўхімка, Язэпка, Парахна, Рыпінка.

У яркіх мастацкіх вобразах і малюнках раскрываюць народныя песні радасць, гора, трагізм жыцця беднага сялянскага люду. Нягледзячы на шчырае каханне хлопца і дзяўчыны, жаніцьба па прымусу была звычайнай з'явай у дарэвалюцыйнай беларускай вёсцы. Многія песні адлюстроўвалі невыноснае жыццё жанчыны ў чужой сям'і. Сумам і адчаем, бязвыхаднасцю прасякнута песня дзяўчыны, якой у патрыярхальнай сям'і ўгатавана становішча рабыні. Вобразна параўноўваючы лёс свой з горкай рабінай, жанчына скардзіцца на тое, што «народзіла яе маці нешчаслівай».

Матывы традыцыйнай сялянскай лірыкі, народжанай патрыярхальным бытам, жаніцьбай па прымусу, яшчэ назіраліся ў канцы XIX — пачатку XX стагоддзя. Жывучасць такіх песень тлумачыцца тым, што яны праўдзіва адлюстроўвалі рэчаіснасць. У некаторых лірычных песнях зборніка Сержпутоўскага чуюцца ноткі пратэсту супраць такога становішча. На пытанне, ці сумуе маладая жонка па мужу, тая адказвае: *Няхай на ім тужыць агонь ды вада, Не я буду тужыць — сама малада.*

Вызначаючы асноўны змест традыцыйных рускіх песень, В. Р. Бялін-

скі пісаў: «Гэта або скарга жанчыны, разлучанай з мілым сэрцу і насільна выдадзенай за нямілага і пастылага, сум па радзіме ў вобразе роднага дома і вёскі, скарга на чужбіну, на варварскія адносіны мужа і свякрукі. Калі герой песні мужчына, тады — успаміны пра любую, нянавісць да жонкі, або скарга на горкую долю маладзецкую, або праяўленне дзікай, адчайнай весялосці — выхад з цяжкага суму, які рве душу. Такі ў большасці сваёй змест усіх рускіх народных песень»⁵. Гэтыя словы з поўнай падставай можна аднесці і да беларускіх народных песень, стваральнікі і захавальнікі якіх жылі яшчэ ў больш цяжкіх умовах, чым іх рускія браты і сёстры.

Нямнога троіцкіх і русальных песень дайшло да нашых дзён. Таму асаблівую каштоўнасць маюць песні гэтай групы, якія ўвайшлі ў зборнік А. К. Сержпутоўскага. Суправаджаючы хараводныя гульні, троіцкія песні праслаўлялі жывёльны свет, у мастацкай форме адлюстроўвалі блізкія сэрцу сялянскія палі, лясы, лугі, родную вёску.

Важнае месца ў традыцыйнай абраднасці займалі «завіванне» і «развіванне» бярозкі. У некаторых раёнах Беларусі бярозку замяняла галінка яблыні. Яе ставілі ў посудзе з вадой пад бажніцай. Калі на галінцы з'яўляліся лісточкі — народныя прымхі абяцалі нявесце ўдалае замужжа. Калі ж галінка засыхала — гэта было кепскім прадвызначэннем. У песні, запісанай Сержпутоўскім, яблынька толькі «на трэйця лета коску апусціла, коску апусціла, слёзку ўраніла».

За вясеннімі песнямі Сержпутоўскі размясціў талочныя і жніўныя. Яны цікавыя сваёй вострай палітычнай накіраванасцю, выражэннем нянавісці да паноў-прыгнятальнікаў. Малады пан прымушае жней працаваць ад цямна да цямна. Яго не бянтэжыць тое, што жанчыны вельмі стаміліся, ён больш шкадуе каня, на якім раз'язджае па палях: *Жніце, мае жанцы, жніце, Самі сябе не шчадзіце, Каня майго не таміце.*

Сацыяльнай вастрэйшай адзначана і жніўная песня-дыялог жнія з сонцам: *Сонечка, ядрачка, Ці была ў бога ў найме? Ці спаадаеш аба мне?*

Цяжка перацаніць значэнне рукапіснага зборніка А. К. Сержпутоўскага. Сабраныя ў ім беларускія народныя песні маюць не толькі эстэтычную і пазнавальную каштоўнасць, але і практычнае значэнне. Яны могуць быць выкарыстаны пісьменнікамі, лінгвістамі, настаўнікамі, студэнтамі, удзельнікамі мастацкай самадзейнасці.

¹ 50 песен русского народа для мужского хора из собранных в 1902 г. в Саратовской губ. И. Н. Некрасовым и Ф. И. Покровским.— М., 1907; М а л е в и ч С. Белорусские народные песни.— СПб., 1907.

² Архіў Дзяржаўнага музея этнаграфіі народаў СССР.—Ф. 1, воп. 2, № 570.

³ Там жа.—Ф. 163, воп. 1, № 39.

⁴ Гл.: Ч и ч е р о в В. И. Русское народное творчество.— М., 1959.—С. 370.

⁵ Б я л и н с к і В. Р. Творы.—М., 1954.—Т. 5.—С. 329.

Л. И. РУДЬ

ПОВЕСТЬ И. С. ТУРГЕНЕВА «ПЕРЕПИСКА»: КОНЦЕПЦИЯ ХАРАКТЕРА И ПОЭТИКА ЖАНРА

Повесть «Переписка» (1844—1854, напечатана в 1856 году) занимает особое место в творчестве И. С. Тургенева 40—50-х годов. Она отражает эволюцию тургеневской концепции типа «лишнего человека» и находится в «преддверии тургеневского романа», являясь, по словам Г. Бялого, «своеобразной теорией его»¹.

Анализ «Переписки» позволяет осмыслить некоторые черты лирической повести писателя, определить тенденции жанровой динамики его прозы 50-х годов. Сопоставление данной повести с типологически ей близкими по форме и по содержанию произведениями в аспекте поэтики жанра выявляет в ней оригинальность художественной реализации темы и идеи. Великий писатель, ориентируясь на традицию, всякий раз заново